

ALOIS ANDRLE, VLADIMÍR SRB

NOVÁ KONCEPCE POJMU „MĚSTO“ A „VENKOV“ A JEJÍ VÝZNAM PRO GEOGRAFIÍ

2. část

A. Andrlé, V. Srb: *A new Conception of „Towns“ and „Country Villages“ and Its Importance to Geography — 2nd part.* — Sborník ČSGS, 93, 4, p. 252—264 (1988). — In the first part of our paper published in the Journal of the Czechoslovak Geographical Society, 93, 2, p. 103—115, we presented the definition of town and non-town communities in the Czechoslovak statistics. The present paper treats of basic characteristic features of towns and urban population, and the non-town or rural population according to the definition from 1983. From 180 studied coefficients the most important characteristics of this dichotomy have been chosen.

V první části svého příspěvku¹⁾ jsme podali přehled vývoje definice „města“ a „venkova“ v naší statistice. Druhá část je věnována základním charakteristikám měst a městského obyvatelstva a venkova a venkovského obyvatelstva podle definice z roku 1983. Ze 180 zpracovaných ukazatelů jsou vybrány nejvýznamnější charakteristiky této dichotomie.

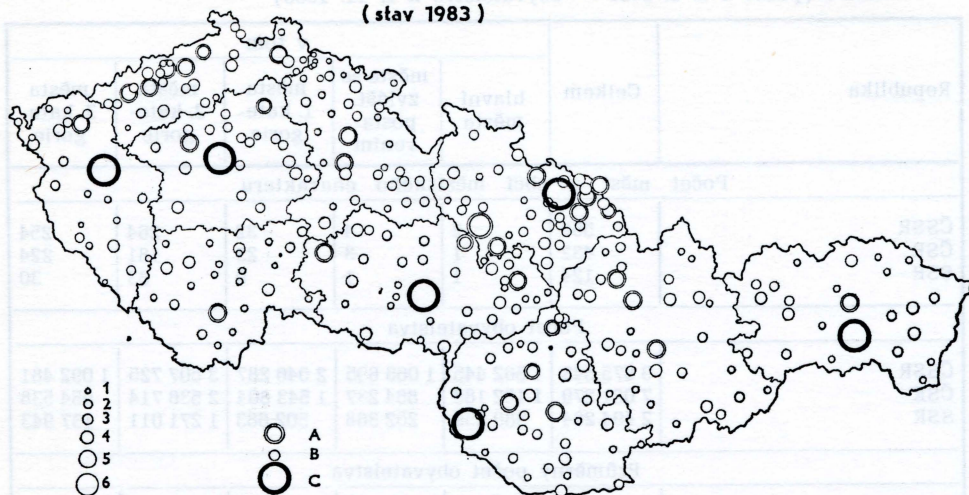
I. Počet a rozmístění městského obyvatelstva

Podle stavu k 1. lednu 1983, od kdy platí nová klasifikace čs. obcí ve smyslu zák. ČNR č. 31/1983 Sb. a zák. SNR č. 35/1983 Sb., můžeme sledovat důsledky promítnutí této klasifikace do praktického života z různých aspektů, mezi nimiž aspekty geografické slouží nejen k novým teoretickým poznatkům, ale zároveň i běžné praxi.

Z úhrnného počtu 7 503 obcí v ČSSR bylo přiznáno právo užívat pro označení orgánu místní správy modifikované formy Městského národního výboru celkem 556 obcím. Tento soubor tvoří 2 hlavní města, 4 další se zvláštním postavením, 32 měst s Městským národním výborem 1. kategorie, 264 měst s Městským národním výborem 2. kategorie a 254 obcí městského charakteru s Městským národním výborem 3. kategorie. V našem příspěvku označujeme těchto 556 obcí za „města“, ostatních 6 947 obcí představuje „venkov“. V ČSR je z úhrnného počtu 4 778 obcí 432 měst a 4 346 venkovských obcí, v SSR je z 2 725 obcí 124 měst a 2 601 venkovských obcí. Rozmístění měst jednotlivých kategorií je zřejmé z obr. č. 1 a 2.

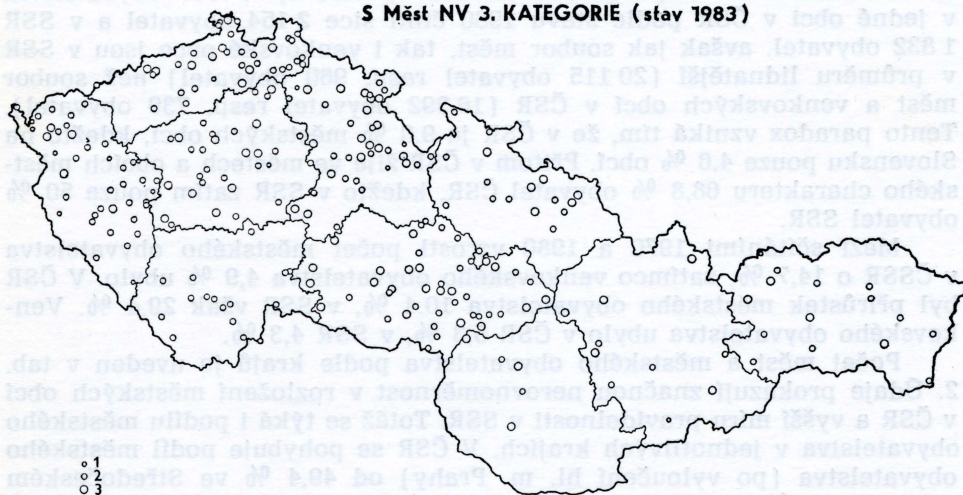
¹⁾ ANDRLE, A., SRB, V.: Nová koncepce pojmu „město“ a „venkov“ a její význam pro geografii. Sborník ČSGS, 93, Praha, Academia 1988, č. 2, s. 103—115.

**ROZMÍSTĚNÍ MĚST S Měst NV 1. A 2. KATEGORIE
(stav 1983)**



Obr. 1 — Počet obyvatel 1. 11. 1980: 1 — do 5 000, 2 — 5 000 — 9 999, 3 — 10 000 — 19 999, 4 — 20 000 — 49 999, 5 — 50 000 — 99 999, 6 — 100 000 a více. A — města s MěstNV 1. kategorie, B — města s MěstNV 2. kategorie, C — města se zvláštním postavením.

**ROZMÍSTĚNÍ MĚST A OBCÍ MĚSTSKÉHO CHARAKTERU
S Měst NV 3. KATEGORIE (stav 1983)**



Obr. 2 — Počet obyvatel 1. 11. 1980: 1 — do 2 000, 2 — 2 000 — 4 999, 3 — 5 000 a více. Přírůstky ve městech podle jejich kategorií.

Tab. 1 Počet měst a obcí městského charakteru podle kategorií MěstNV a jejich obyvatelstvo [počet k 1. 1. 1983 — obyvatelstvo k 1. 11. 1980]

Republika	Celkem	v tom				
		hlavní města	města se zvlášť. postavením	města 1. kategorie	města 2. kategorie	města 3. kategorie
Počet měst a obcí městského charakteru						
ČSSR	556	2	4	32	264	254
ČSR	432	1	3	23	181	224
SSR	124	1	1	9	83	30
Počet obyvatelstva						
ČSSR	9 575 543	1 562 445	1 063 695	2 046 287	3 807 725	1 092 481
ČSR	7 081 279	1 182 186	864 237	1 543 604	2 536 714	954 538
SSR	2 494 264	380 259	202 368	502 683	1 271 011	137 943
Průměrný počet obyvatelstva						
ČSSR	17 222	781 222	266 651	63 946	14 423	4 301
ČSR	16 392	1 182 186	288 079	67 113	14 015	4 261
SSR	20 115	380 259	202 368	55 854	15 313	4 598

V tab. 1 je uveden počet obyvatelstva měst a městských obcí podle sčítání 1980. V té době připadalo na jednu obec celostátně průměrně 2 037 obyvatel, v ČSR 2 154 obyvatel a v SSR 1 832 obyvatel. Na jedno město či obec městského charakteru připadalo v průměru v ČSSR 17 222 obyvatel, na jednu venkovskou obec 822 obyvatel. Ve vztahu mezi ČSR a SSR vzniká však paradoxní situace: průměrný počet obyvatelstva v jedné obci v ČSR podle stavu 1980 činil sice 2 154 obyvatel a v SSR 1 832 obyvatel, avšak jak soubor měst, tak i venkovské obce jsou v SSR v průměru lidnatější (20 115 obyvatel resp. 960 obyvatel) než soubor měst a venkovských obcí v ČSR (16 392 obyvatel resp. 739 obyvatel). Tento paradox vzniká tím, že v ČSR je 9,0 % městských obcí, kdežto na Slovensku pouze 4,6 % obcí. Přitom v ČSR žije ve městech a obcích městského charakteru 68,8 % obyvatel ČSR, kdežto v SSR zatím pouze 50 % obyvatel SSR.

Mezi sčítáními 1970 a 1980 vzrostl počet městského obyvatelstva v ČSSR o 14,7 %, zatímco venkovského obyvatelstva 4,9 % ubylo. V ČSR byl přírůstek městského obyvatelstva 10,4 %, v SSR však 29,4 %. Venkovského obyvatelstva ubylo v ČSR 5,3 %, v SSR 4,3 %.

Počet měst a městského obyvatelstva podle krajů je uveden v tab. 2. Údaje prokazují značnou nerovnoměrnost v rozložení městských obcí v ČSR a vyšší míru pravidelnosti v SSR. Totéž se týká i podílu městského obyvatelstva v jednotlivých krajích. V ČSR se pohybuje podíl městského obyvatelstva (po vyloučení hl. m. Prahy) od 49,4 % ve Středočeském kraji do 77 % v Severočeském kraji, kdežto v SSR (po vyloučení hl. m. SSR Bratislavy) je rozdíl mezi hodnotou tohoto ukazatele za Západoslovenský kraj (42,8 %) a za Středoslovenský kraj (47,9 %) jen nevelký. Totéž platí o průměrné velikosti měst v jednotlivých krajích. V ČSR

Tab. 2 Počet měst a obcí městského charakteru a jejich obyvatelstvo podle krajů
[počet měst k 1. 1. 1983 — obyvatelstvo k 1. 11. 1980]

Republika, kraj	Počet měst	v tom					Počet obyvatel ve městech		Průměr. počet obyvatel na 1 město
		hlav. města	města se zvl. post.	města 1. kat.	města 2. kat.	města 3. kat.	abs.	v %	
ČSSR	556	2	4	32	264	254	9 575 543	62,6	17 222
ČSR	432	1	3	23	181	224	7 081 279	68,8	16 392
SSR	124	1	1	9	83	39	2 494 264	50,0	20 115
Hl. m. Praha	1	1	—	—	—	—	1 182 186	100,0	1 182 186
Středočeský kraj	50	—	—	2	18	30	568 879	49,4	11 378
Jihočeský kraj	40	—	—	1	23	16	402 978	58,5	10 074
Západočeský kraj	65	—	1	2	20	42	632 794	71,9	9 735
Severočeský kraj	66	—	—	6	24	36	899 074	77,0	13 822
Východočeský kraj	78	—	—	2	36	49	754 649	60,4	9 675
Jihomoravský kraj	77	—	1	3	30	43	1 227 296	60,1	15 939
Severomorav. kraj	55	—	1	7	30	17	1 413 423	73,1	25 699
Hl. m. SSR									
Bratislava	1	1	—	—	—	—	380 259	100,0	380 259
Západoslov. kraj	40	—	—	4	31	5	720 977	42,8	18 024
Středoslov. kraj	44	—	—	3	31	10	730 989	47,9	16 613
Východoslov. kraj	39	—	1	2	21	15	662 039	47,2	16 975

jsou nejmenší města a obce městského charakteru ve Východočeském a Západočeském kraji (kolem 9 700 obyvatel), největší pak v Severomoravském kraji (téměř 26 000 obyvatel). Na Slovensku jsou ve všech krajích města v průměru stejně veliká (kolem 17 000 — 18 000).

Údaje za kraje však zastírají některé podstatné rozdíly v hodnotách ukazatelů mezi jednotlivými okresy. Ukazují to data v tab. 3. V ČSR mají (po vyloučení všech měst se zvláštním postavením) okresy Cheb, Karviná

Tab. 3 Nejvyšší a nejnižší podíly městského obyvatelstva 1980 podle okresů (v %)

ČSR		SSR	
Nejvyšší hodnoty:			
Hl. m. Praha, Plzeň-město		Hl. m. SSR Bratislava,	
Brno-město, Ostrava-město	100,0	Košice-mesto	100,0
Cheb	90,4	Martin	59,1
Karviná	89,7	Žilina	58,8
Liberec	87,8	Poprad	56,2
Ústí nad Labem	84,8	Trnava	54,9
Sokolov	83,9	Prievidza	53,7
průměr ČSR	68,8	průměr SSR	50,0
Plzeň-jih	37,7	Levice	33,4
Beroun	36,9	Vranov nad Topľou	30,3
Rakovník	36,4	Dolný Kubín	29,9
Praha-západ	35,9	Stará Ľubovňa	27,2
Brno-venkov	35,4	Veľký Krtíš	23,7
Plzeň-sever	29,7	Košice-vidiek	10,3
Nejnižší hodnoty			

a Liberec kolem 90 % obyvatelstva bydlícího ve městech a obcích městského charakteru, a naproti tomu existují okresy s minimálními podíly urbanizovaného obyvatelstva jako je Plzeň-sever, Brno-venkov a Praha-západ s relativní hodnotou tohoto ukazatele kolem 33 %. V SSR mají 3 nejvíce urbanizované okresy (po vyloučení hl. m. SSR Bratislavy a Košic), tj. Martin, Žilina a Poprad, v průměru necelých 60 % městského obyvatelstva, a nejméně urbanizované okresy Košice-vidiek, Veľký Krtíš a Stará Ľubovňa kolem 10 až necelých 30 % městského obyvatelstva. Z toho vyplývá i důsledek, že velikost rozptylu mezi nejvyššími a nejnižšími hodnotami tohoto ukazatele představuje v ČSR 88,2 % průměrné míry urbanizace, kdežto v SSR 97,6 %. Ačkoli v SSR došlo v letech 1970 až 1980 k rychlejšímu tempu koncentrace obyvatelstva do měst, podíl městského obyvatelstva je i nadále na Slovensku o něco nižší než v ČSR a z hlediska okresů zůstává zachována i větší územní diferenciace. K dalšímu sblížení však bude napříště přispívat nikoli už další industrializace Slovenska, ale růst terciárního sektoru, který se stává v moderních společnostech rozhodující pro sociálně ekonomické změny v populaci.

II. Demografické charakteristiky městského a venkovského obyvatelstva

Městské a venkovské obyvatelstvo se liší především svou skladbou podle pohlaví a také svou skladbou podle věku. Jestliže podle stavu z roku 1980 připadalo v celostátním průměru na 1 000 mužů 1 054 žen, v souboru měst a obcí městského charakteru měl v ČSSR ukazatel femininity hodnotu 1 070 a na venkově 1 028. Vyšší femininita v ČSR byla nejen průměrným fenoménem republikovým, ale také ve městech i na venkově (tab. 4). Rozdíl v poměru obou pohlaví u městského a venkovského

Tab. 4 Počet žen na 1 000 mužů ve městech a na venkově 1980

Republika	Celkem	v tom		Počet žen na 1 000 mužů podle kategorií měst				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	město 3. kateg.
ČSSR	1 054	1 070	1 028	1 134	1 092	1 060	1 050	1 048
ČSR	1 063	1 074	1 041	1 146	1 097	1 060	1 052	1 049
SSR	1 035	1 058	1 012	1 098	1 070	1 062	1 046	1 036

obyvatelstva byl v ČSR příkřejší než na Slovensku, to znamená, že ačkoli podíl urbanizace byl v obou republikách velmi rozdílný, nemá to vliv na charakteristiku sex-ratio. V ČSR je tedy z hlediska míry femininity venkovské obyvatelstvo bližší obyvatelstvu ve městech než je tomu v SSR.

Věková struktura městského a venkovského obyvatelstva (tab. 5) vykazuje rozdíly v tom směru, že ve městech bylo v roce 1980 zastoupeno

nejmladší obyvatelstvo vyšším podílem než na venkově, přičemž v minulosti tomu bývalo naopak. Ve shodě s tím je na venkově podstatně více zastoupeno obyvatelstvo starší. Také zde vidíme, že rozdíly ve věkové struktuře městské a venkovské populace vyššího věku jsou v ČSR menší než v SSR.

Tab. 5 Věkové složení obyvatelstva ve městech a na venkově 1980 podle ekonomických hranic věku (v %)

Republika	Celkem	v tom		Podíl věkových skupin kategorií měst				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	města 3. kateg.
Předprodukční věk (0—14 let)								
ČSSR	24,3	24,7	23,5	20,8	23,4	25,0	26,6	24,9
ČSR	23,5	23,7	22,9	19,9	22,1	24,3	25,3	24,5
SSR	26,1	27,7	24,4	23,8	29,0	27,1	28,9	27,7
Produkční věk (muži 15—59 let, ženy 15—54 let)								
ČSSR	56,7	57,8	54,9	56,5	58,0	59,1	58,0	56,4
ČSR	56,3	57,4	53,9	55,3	57,7	58,9	57,8	56,2
SSR	57,5	59,0	56,1	60,0	59,2	59,8	58,5	57,5
Poprodukční věk (muži 60+ let, ženy 55+ let)								
ČSSR	19,0	17,5	21,6	22,7	18,6	15,9	15,4	18,7
ČSR	20,2	18,9	23,2	24,8	20,2	16,8	16,9	19,3
SSR	16,4	13,3	19,5	16,2	11,8	13,1	12,6	14,8

Význam měst pro národní ekonomiku vyplývá i z podílu obyvatelstva v produkčním věku. Ten je ve městech vyšší než u venkovského obyvatelstva. Přitom ovšem ekonomický potenciál měst je dále zvyšován i vysokou dojíždkou za prací z venkova do měst. Je proto nutno podotknout, že v tab. 5 porovnáваме věkové složení obyvatelstva s trvalým bydlištěm ve městech resp. na venkově, a že i z něho vyplývají v tomto směru rozdíly mezi oběma soubory obcí.

Jestliže jsme v tab. 4 mohli zaznamenat, že s rostoucím významem města roste převaha žen nad muži, také podle tab. 5 můžeme zjistit závislost věkového složení na charakteru města. Zhruba v tom smyslu, že podíl dětí s rostoucím významem města klesá (v ČSSR a v ČSR), že podíl starého obyvatelstva naopak roste, a podíl obyvatelstva v produkčním věku kolísá kolem průměru. Odchytky představují obecně města 3. kategorie a strukturální ukazatele za Slovensko, které nevykazují takovou pravidelnost vzájemné závislosti významu obce a ukazatele podílu té které věkové kategorie obyvatelstva jako je tomu v ČSR. Celkově lze však uzavřít, že existují výrazné rozdíly ve věkovém složení obyvatelstva měst a venkova, avšak závislost podílové struktury ukazatele na významu města je prokazatelná zatím pouze v ČSR.

III. Ekonomická aktivita městského a venkovského obyvatelstva

Pro možnost posouzení dynamiky vývoje ekonomické aktivity obyvatelstva měst a venkova je nejprve nutno porovnat tempa růstu úhrnu obyvatelstva, obyvatelstva v produkčním věku a obyvatelstva ekonomicky aktivního (tab. 6). Zjišťujeme, že obyvatelstva v produkčním věku přibýlo v letech 1970—1980 relativně o něco méně než úhrnu obyvatelstva (v ČSSR a ČSR), že však skutečný objem ekonomicky činných obyvatel se v této etapě zvýšil v relativním vyjádření zhruba dvakrát rychleji než byl přírůstek potenciálu pracovních sil. Ekonomická aktivita obyvatelstva tedy musila vzrůst. Toto zjištění platí především pro města, kde vyplývá již ze samých ukazatelů. Avšak platí po zhodnocení také u obyvatelstva venkovského, kde sice potenciál pracovních sil (počet osob v produkčním věku) klesl za deset let celostátně o 4 %, ale ekonomicky aktivních obyvatel přibýlo o 2 %. Zvláště výrazné jsou tyto rozdíly v relativních hodnotách obou ukazatelů patrný na Slovensku (−1,5 %, +9,8 %).

Tab. 6 Přírůstky úhrnu obyvatelstva, obyvatelstva v produkčním věku a ekonomicky činného obyvatelstva ve městech a na venkově 1970—1980 v %

Republika	Celkem	v tom		Přírůstky ve městech podle jejich kategorií				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	města 3. kateg.
Úhrn obyvatelstva								
ČSSR	6,5	14,7	−4,9	8,0	13,0	16,0	20,4	6,3
ČSR	4,9	10,4	−5,3	3,6	8,9	12,1	15,4	5,3
SSR	10,0	29,4	−4,3	24,3	35,3	29,9	31,8	13,9
Obyvatelstvo v produkčním věku								
ČSSR	6,2	13,0	−4,0	3,2	11,5	13,9	19,8	5,9
ČSR	3,4	7,9	−5,9	−1,5	6,8	9,1	13,8	4,5
SSR	12,4	30,0	−1,5	19,3	36,6	31,2	33,8	16,1
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo								
ČSSR	12,4	19,2	2,0	9,4	17,4	20,4	26,5	11,0
ČSR	7,6	13,0	−3,0	3,6	12,5	14,7	18,7	9,1
SSR	24,3	41,7	9,8	31,4	44,7	42,7	46,4	27,0

Ke zhodnocení dynamiky růstu počtu obyvatelstva ekonomicky činného ve vztahu k růstu počtu obyvatelstva v produkčním věku z hlediska významu jednotlivých kategorií měst uvedme, že index růstu obyvatelstva ekonomicky aktivního ve srovnání s růstem počtu obyvatelstva v produkčním věku byl následující: v souhrnu za obě hlavní města měl tento index 293,8 %, celostátně za soubor měst se zvláštním postavením činila hodnota tohoto indexu 151,3 %, za soubor měst s MěstNV 1. ka-

tegorie 146,8 %, za soubor měst s MěstNV 2. kategorie 133,8 % a za soubor obcí městského charakteru s MěstNV 3. kategorie 186,4 %. Výraznější odchylky od federálního průměru za soubor veškerých měst s MěstNV ve výši 147,7 % zaznamenáváme především v obou hlavních městech a ve městech 3. kategorie. V ostatních kategoriích měst byla dynamika značně vyrovnaná.

Tab. 7 Počet ekonomicky aktivních osob na 100 obyvatel v produkčním věku ve městech a na venkově 1980

Republika	Celkem	v tom		Intenzita zapojení podle kategorií měst				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	města 3. kateg.
ČSSR	90,6	91,0	89,7	95,9	89,7	89,9	89,8	91,8
ČSR	92,5	92,2	93,3	97,1	90,7	90,4	91,5	92,6
SSR	86,6	87,7	85,3	92,7	85,8	88,2	86,5	86,3

V tab. 7 uvádíme index ekonomického zapojení obyvatelstva. Je to počet ekonomicky aktivních obyvatel připadající na 100 obyvatel v produkčním věku. V celostátním průměru a na Slovensku je hodnota tohoto indexu ve městech vyšší než na venkově, v ČSR je tomu obráceně. V podstatě však nelze hovořit o významnějším rozdílu v ekonomickém zapojení průmyslového obyvatelstva ve městech a na venkově, i když nepochybně existují rozdíly v ekonomickém zapojení osob v poprodukčním věku, které mají vliv na celkovou výši ukazatele indexu intenzity ekonomické aktivity obyvatelstva. Kromě rozdílů v obou hlavních městech byly zjištěny rozdíly v ostatních souborech měst podle kategorií MěstNV z hlediska intenzity zapojení obyvatelstva do pracovního procesu v podstatě velmi malé. Na vysokou hodnotu tohoto ukazatele v hl. m. Praze a v hl. m. SSR Bratislavě má vliv vysoká míra pracovního zapojení obyvatelstva v poprodukčním věku, což je umožněno snazší dostupností takového uplatnění v podmínkách velkých měst.

IV. Odvětvová příslušnost ekonomicky aktivního obyvatelstva ve městech a na venkově

Při analýze odvětvové příslušnosti ekonomicky činného obyvatelstva je nutno mít na paměti, že sledujeme obyvatelstvo z hlediska jeho trvalého bydliště. Je pak zcela přirozené, že rozdíly odvětvové příslušnosti obyvatel s trvalým bydlištěm ve městech a s trvalým bydlištěm na venkově budou podstatné (tab. 8).

Odlíšnosti se projevují zejména v hodnotě relativního podílu osob činných v primárním sektoru, kde z městského obyvatelstva v něm pracuje celostátně pouze 5,4 % ekonomicky činných bydlících ve městech (s minimálními rozdíly mezi ČSR a SSR), kdežto z venkovského obyvatelstva je v tomto sektoru činná v ČSSR 26,9 % ekonomicky ak-

Tab. 8 Odvětvová struktura ekonomicky aktivního obyvatelstva ve městech a na venkově 1980 v %

Republika	Celkem	v tom		Struktura zaměstnanosti ve městech podle kategorií				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	města 3. kateg.
Podíl činných v zemědělství a lesnictví v %								
ČSSR	13,1	5,4	26,9	1,6	1,9	3,4	7,2	11,9
ČSR	12,0	5,3	27,7	1,3	1,7	3,1	7,1	12,2
SSR	15,3	5,7	25,7	2,3	2,7	4,4	7,4	10,1
Podíl činných v průmyslu a stavebnictví v %								
ČSSR	48,9	50,3	46,3	35,2	51,5	52,0	53,9	55,8
ČSR	49,5	50,9	46,3	35,4	52,6	53,5	54,5	56,0
SSR	47,3	48,2	46,2	34,7	46,8	47,3	52,6	54,5
Podíl činných v ostatních odvětvích v %								
ČSSR	38,0	44,3	26,8	63,2	46,6	44,6	38,9	32,3
ČSR	38,5	43,8	26,0	63,3	45,7	43,4	38,4	31,8
SSR	37,4	46,1	28,1	63,0	50,5	48,3	40,0	35,4

tivních obyvatel (také s minimálními rozdíly mezi ČSR a SSR). Pokud jde o velikost podílu činných osob v průmyslu a ve stavebnictví, jsou rozdíly v hodnotách podílu osob pracujících v těchto odvětvích mezi osobami bydlícími ve městech a na venkově relativně velmi malé. I zde lze říci, že vztahy město—venkov jsou si v ČSR a v SSR velmi podobné. Totéž platí také o republikových rozdílech v zaměstnanosti v terciárním sektoru. Zaměstnanost v tomto sektoru je u obyvatelstva měst opět relativně vyšší než na venkově, avšak mezi ČSR a SSR jsou rozdíly minimální.

S klesajícím ekonomickým a administrativním významem města roste podíl činných v zemědělství a lesnictví a klesá podíl činných v terciárním sektoru. Pokud jde v jednotlivých souborech měst s různou kategorií MěstNV o podíl činných v průmyslu a stavebnictví, pohybuje se jeho velikost celostátně, ale i v ČSR a v SSR (s výjimkou hlavních měst), kolem průměru s mírnou tendencí zvyšování velikosti tohoto podílu při klesajícím významu města. Odvětvová zaměstnanost se v obou republikách postupně značně vyrovnává a její charakter je i z hlediska jednotlivých kategorií obcí a také měst velmi podobný v ČSR a SSR.

V. Obsazená pracovní místa ve městech a na venkově

Ukazatel počtu obsazených pracovních míst vychází ze součtu objemu ekonomicky aktivních bydlících obyvatel a salda pohybu za prací. Význam tohoto ukazatele skutečného ekonomického potenciálu měst nebo venkova se dá ve stručnosti charakterizovat takto: v souboru

veškerých měst a obcí městského charakteru s různými kategoriemi MěstNV bylo v roce 1980 celostátně celkem 6 190 tis. obsazených pracovních míst, což představovalo 78,9 % celostátního úhrnu obsazených pracovních míst, podíl venkova na tomto úhrnu činil tedy v ČSSR 21,1 %. (Tab. 9 a 10.)

Tab. 9 Ekonomicky aktivní obyvatelstvo, saldo pohybu za prací a obsazená pracovní místa ve městech 1980 podle odvětví

Ukazatel	Celkem	Odvětví		
		zemědělství a lesnictví	průmysl a stavebnictví	ostatní odvětví
ČSSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	5 038 513	270 965	2 533 125	2 234 423
Saldo pohybu za prací	1 151 074	26 553	749 793	374 728
Obsazená pracovní místa	6 189 587	297 518	3 282 918	2 609 151
ČSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	3 748 139	197 024	1 910 890	1 640 225
Saldo pohybu za prací	610 370	12 375	400 375	197 620
Obsazená pracovní místa	4 358 509	209 399	2 311 265	1 837 845
SSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	1 290 374	73 941	622 235	594 198
Saldo pohybu za prací	540 704	14 178	349 418	177 108
Obsazená pracovní místa	1 831 078	88 119	971 653	771 306

Tab. 10 Ekonomicky aktivní obyvatelstvo, saldo pohybu za prací a obsazená pracovní místa na venkově 1980 podle odvětví

Ukazatel	Celkem	Odvětví		
		zemědělství a lesnictví	průmysl a stavebnictví	ostatní odvětví
ČSSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	2 810 354	755 421	1 300 483	754 450
Saldo pohybu za prací	-1 151 074	-26 553	-749 793	-374 728
Obsazená pracovní místa	1 659 280	728 868	550 690	379 722
ČSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	1 615 806	448 204	748 613	418 989
Saldo pohybu za prací	-576 381	-9 796	-375 321	-191 264
Obsazená pracovní místa	1 039 425	438 408	373 292	227 725
SSR				
Ekonomicky aktivní obyvatelstvo	1 194 548	307 217	551 870	335 461
Saldo pohybu za prací	-574 693	-16 757	-374 472	-183 464
Obsazená pracovní místa	619 855	290 460	177 398	151 997

Velmi důležitou proporcí je dále ukazatel počtu obsazených pracovních míst na 1 000 trvale bydlících ekonomicky aktivních obyvatel. Jde o proporcí, která se zabývá otázkami vztahů mezi subsystemy „obyvatelstvo“ (resp. „zdroje pracovních sil“) a „ekonomika“ (resp. „pracovní příležitosti“). Města poskytují pochopitelně více a atraktivnějších pracovních příležitostí než venkovské obce. Proto také připadalo v roce 1980 na 1 000 ekonomicky aktivních obyvatel s trvalým bydlištěm v souboru měst celostátně 1 228 obsazených pracovních míst (v ČSR 1 163; v SSR 1 419); kdežto ve venkovských obcích ČSSR měl tento ukazatel hodnotu jen 590 obsazených pracovních míst na 1 000 ekonomicky činných s trvalým bydlištěm na venkově (v ČSR 643, v SSR 519). Rozdíly mezi počtem ekonomicky činných osob a počtem pracovních příležitostí se řeší u měst dojížděnkou a u venkovských obcí naopak vyjížděnkou obyvatelstva za prací mimo obec trvalého bydliště. V roce 1980 dojíždělo do souboru měst a obcí městského charakteru s různými kategoriemi MěstNV v ČSR o 610 tis. ekonomicky činných obyvatel více než z nich za prací vyjíždělo, do obdobného souboru měst na Slovensku pak velikost kladného salda pohybu obyvatelstva za prací činila 540 704 osob.

Struktura salda pohybu za prací do měst a obcí městského charakteru ČSR a SSR byla z hlediska hlavních národohospodářských odvětví v obou republikách podobná: z celkově převažující dojížděky do českých měst představovala dojížděka do průmyslu a stavebnictví v ČSR 65,6 % dojíždějících, do slovenských měst dojíždělo do průmyslu a stavebnictví 64,6 % z celkového objemu salda pohybu za prací. Velikost podílu dojíždějících do zemědělství a lesnictví představovala u českých měst a obcí městského charakteru jen 2 % celkového salda pohybu za prací do měst, v SSR 2,6 %. Ostatní odvětví se podílela na převažující dojížděce do měst v ČSR ze 32,4 %, v SSR činil jejich podíl 32,8%.

Odvětvová (sektorová) struktura obsazených pracovních míst ve městech a na venkově je značně rozdílná.

Pozornost zasluhuje zjištění, že ve městech se nalézají významné množství obsazených pracovních míst v zemědělství a lesnictví — v ČSSR 297 tis. čili 29 % veškerých obsazených pracovních míst v těchto odvětvích, v ČSR 209 tis. čili 32,3 % a v SSR 88 tis. čili 23,3 %.

Samozřejmě do měst se koncentruje rozhodující část obsazených pracovních míst v „sekundéru a terciéru“. Z úhrnu obsazených pracovních míst v průmyslu a stavebnictví připadá v roce 1980 na města v průměru ČSSR 85,6 %, v ČSR 86,1 % a v SSR 84,6 %; z úhrnu obsazených pracovních míst v ostatních odvětvích připadá na města v ČSSR v průměru 87,3 %, v ČSR dokonce 89,0 % a v SSR 83,5 %.

Základní sektorová struktura ekonomického potenciálu měst v ČSR i SSR je prakticky stejná — na zemědělství a lesnictví připadalo v roce 1980 v průměru 4,8 %, na průmysl a stavebnictví 53,0 % a na ostatní odvětví 42,2 % z celkového počtu obsazených pracovních míst. Podstatnější rozdíly jsou v úrovni republikových průměrů u venkova, kde na zemědělství a lesnictví připadalo v roce 1980 v ČSSR 43,8 %, v ČSR 42,2 % a v SSR 46,9 % obsazených pracovních míst.

Na průmysl a stavebnictví připadalo v ČSSR na venkově 33,2 %, v ČSR 35,9 % a v SSR 28,6 % obsazených pracovních míst. Na ostatní odvětví připadalo ve venkovských obcích v ČSSR 22,9 %, v ČSR 21,9 % a v SSR 24,5 % obsazených pracovních míst.

VI. Cenzové domácnosti ve městech a na venkově

Průměrná velikost venkovských cenzových domácností je v ČSSR o 5,9 % větší než jsou stejné domácnosti ve městech (tab. 11). V ČSR je rozdíl ve velikosti cenzových domácností 4,6 % ve prospěch venkova, v SSR pouze 2,4 %. Na Slovensku si jsou městské a venkovské domácnosti svou velikostí podobnější než je tomu v ČSR. Městské cenzové domácnosti v SSR jsou o 13,4 % větší než jsou městské domácnosti v ČSR, venkovské cenzové domácnosti jsou však na Slovensku větší jen o 10,9 procenta.

Tab. 11 Průměrný počet členů cenzových domácností ve městech a na venkově 1980

Republika	Celkem	v tom		Počet členů ve městech podle kategorií				
		města	venkov	hlavní města	města se zvl. postav.	města 1. kateg.	města 2. kateg.	města 3. kateg.
ČSSR	2,76	2,70	2,86	2,38	2,56	2,74	2,86	2,80
ČSR	2,66	2,62	2,74	2,30	2,49	2,67	2,76	2,76
SSR	3,01	2,97	3,04	2,67	2,95	2,97	3,06	3,09

Průměrná velikost cenzové domácnosti se zvyšuje s klesajícím významem města. V souboru měst s MěstNV 2. a 3. kategorie jsou v ČSR i v SSR průměrné velikosti cenzových domácností větší než je průměr za venkovské cenzové domácnosti. Malá venkovská města se tak blíží a někde překračují hranice průměrné velikosti domácností ve venkovských obcích. Jestliže průměrná velikost cenzové domácnosti byla v roce 1980 v hl. m. SSR Bratislavě větší o 16,1 % než v hl. m. Praze, a v úhrnu souboru ostatních měst se zvláštním postavením byly na Slovensku cenzové domácnosti větší o 18,5 %, v dalších kategoriích měst se tyto průměrné velikosti lišily jen o 11—12 %. Nelze na tomto místě uvádět značné rozdíly, které jsou v průměrné velikosti cenzových domácností v jednotlivých krajích nebo okresech. Všechna data jsou však k dispozici v materiálech Terplanu v Praze.

VII. Projekce městského a venkovského obyvatelstva do roku 2010

Projekce [1987] vypracované ústředními statistickými úřady nebyly vypracovány v členění na města a venkov. Zpracování okresních dat však umožňuje prognostický pohled alespoň za města — okresy, což jsou obě hlavní města a další čtyři města se zvláštním postavením (tab. 12). Do roku 2010 se očekává zvýšení počtu obyvatelstva ČSSR ve srovnání s rokem 1985 o 6,1 %, v ČSR o 2,6 %, v SSR o 13,1 %. Ve srovnání s tím by všechna československá velkoměsta, uvedená v tab. 12, s výjimkou hl. m. Prahy, měla mít přírůstky obyvatelstva relativně vyšší než je očekáváno za celou ČSSR resp. za ČSR nebo SSR. Podle projekcí OSN (1984) se odhaduje, že hl. m. Praha by v roce 2000 mělo mít

1 270 tis. obyvatel. Celkový podíl městského obyvatelstva by podle starší projekce OSN (1982) měl v roce 2010 dosáhnout v ČSSR 78,5 %; pro rok 1980 byl uveden podíl 62,9 %, a to podle starších čs. definic. Nová čs. definice zpřesňuje tento podíl k roku 1980 na 62,6 %, tedy téměř totožný s odhadem OSN (1982).

Tab. 12 Projekce obyvatelstva v hlavních městech a ostatních městech se zvláštním postavením do roku 2010 v tisících (Projekce 1987)

Město	1985	1990	1995	2000	2005	2010	vzrůst 1985-2010 v %
Hl. m. Praha	1 193,0	1 203,6	1 211,3	1 227,0	1 243,3	1 251,0	4,9
Brno	384,6	391,6	399,2	409,4	419,9	427,9	11,3
Ostrava	327,6	334,1	339,9	346,2	350,6	352,0	7,4
Plzeň	175,2	177,6	180,7	184,9	188,3	190,0	8,4
Hl. m. SSR Bratislava	417,1	443,8	465,9	488,8	513,9	536,9	28,7
Košice	222,0	237,7	253,1	269,5	286,0	300,5	35,4

(Pramen všech tabulek: A. Andrlé a kol. — Územně technické podklady na úseku obyvatelstva a bytové problematiky ve vybraných městech ČSSR. Praha, Terplan 1987.)

Literatura: Seznam literatury byl uveden v 1. části příspěvku.

Резюме

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПОНЯТИЯ ГОРОД И ДЕРЕВНЯ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ГЕОГРАФИИ

2. часть

Работа содержит анализ демографических и экономических данных о городском и сельском населении. Определение городского и сельского населения дается на основе новейших дефиниций 1983 г. и приведенных данных государственной переписи населения 1980 г.

Демографическая характеристика — это прежде всего показатели полового состава населения, возрастной структуры и размеров так называемых цензовых жильцов (пересчет единиц населения живущих в данной квартире). Экономические характеристики — интенсивность включения населения в экономическую деятельность, отраслевая принадлежность экономически активной части населения, доля населения, ежедневно выезжающая в другие населенные пункты к месту работы.

В отдельных таблицах дается сравнение показателей за сумму сельского и городского населения, с разбивкой последнего по разным категориям городов по их значению. Значение города (категория) определяется категорией национальных комитетов (столица ЧССР Прага и столица ССР Bratislava, другие крупные города с особым статусом, города первой, второй и третьей категорий).

Первая часть включена в No. 2, стр. 103—115.

(Pracoviště autorů: Terplan — Státní ústav pro územní plánování, Platněřská 19, 110 00 Praha 1.)

Došlo do redakce 13. 4. 1988.